

Stát a právo v éře postmoderní komunikace

Jaromír Harvánek, Jan Stejskal*

Komunikace je emblémem „nové éry“, v níž se téměř automaticky předpokládá pozitivní efekt informace. Jde o stav, ve kterém se někdy až nekriticky důvěřuje komunikaci jako spolehlivému nástroji řešení sociálních konfliktů stejně jako většiny či všech společenských deficitů.

Následující text se snaží tento zažitý předpoklad přinejmenším problematizovat. Pokouší se přitom o ne snadný a komplexněji zřídka rozpracovaný pohled na některé strukturální rozpory, jimž v souvislosti s proměnou komunikačního prostředí čelí stát a dnešní právní systém. Nezaměřuje se na snahu právní teorie a praxe reagovat na současnou situaci, ale především na důsledky medií v „akci“.

V prvních dvou částech předkládaného textu jsme se pokusili nastínit důsledky éry komunikační hojnosti pro současný recentní stát a veřejný prostor. Následující partii pak sledují některé vlivy, které způsobují hlubší proměny fenoménu informace na právní systém, který je v tradici sociologie práva vnímán jako samotné jádro racionálně legálního panství modernity.

1. Stát v recentním komunikačním prostředí

Komunikační scéna a sociální interakce v jejím rámci prodělávají v současnosti proměnu, jež bývá revolučností rozmanitých důsledků srovnávána s vynálezem knihtisku a následným zrodem „gutenbergovské galaxie“ po polovině 15. století.¹ Ve svém souhrnu jde o proměnu natolik závažnou, že v pozdně-moderní společnosti fakticky stojí u zrodu komunikačního komplexu nového řádu. V této situaci se více nebo méně viditelně přesouvají a reformují ekonomické a strategické

zdroje, proměňuje se svět politiky, mění se sociální produkce a distribuce vědění a stranou pochopitelně nezůstávají ani hodnotová přesvědčení společnosti.² Jaké komunikační souřadnice jsou pro naši společnost určující?

V prvé řadě je třeba zmínit skutečnost, že komunikační komplex má už dnes globální parametry, s tím, že třeba zdůraznit, že jejichž působení se i nadále posiluje.³ S proměňující se hodnotou informace (jež má stále více zbožní charakter uplatnitelný a zhodnocovaný pokud možno v celoplanetárním měřítku), s průběžným nárůstem mezinárodního obchodu a výroby, s potřebami mobilní a exteritoriální moci nadnárodních konglomerátů, tedy zcela v intencích propojené světové tržní ekonomiky a také díky mimořádnému technologickému pokroku je globalizace komunikace hlubší a intenzivnější než kdy v minulosti.

Zřetelným vývojovým trendem v mediální sféře je přitom silná tendence při koncentraci zdrojů. Podobně jako digitální komprese postupně vedla ke spřažení televize, rozhlasu, počítače a telefonu do jediného komunikačního stroje, slučují se podniky všech těchto sektorů a vznikají tak integrované mediální skupiny s umocněným – opravdu globalizovaným – dosahem, varietou, bohatstvím a vlivem. V podmínkách drahé regulace „volného“ trhu se ovšem nelze nijak divit, že stejně jako jiná odvětví je mediální průmysl primárně ovládan logikou zisku a akumulace kapitálu. Je to právě zejména touha po snižování nákladů a zvyšování výnosů, jež motivuje vertikální nebo horizontální koncentraci a přispívá ke vzniku obrovských mediálních konglomerátů.⁴ Mediální obři mají nejen nesmírný potenciál

* JUDr. Jaromír Harvánek, CSc., Katedra právní teorie Právnické fakulty Masarykovy univerzity, Brno,

Mgr. Jan Stejskal, Ph.D., Právník nevládní organizace Zšvůle práva.

¹ Innis ukazuje, jak byl Gutenbergovým tiskařským lisem postupně rozvrácen monopol středověké církve na výklad Bible – která ostatně byla nepochybnitelným „zákonem“ středověké Evropy – , náboženské materiály se staly dostupnějšími nejen díky nižší ceně, ale také proto, že bylo při jejich výrobě možno vynechat církevní písaře, jejichž produktivní pozice byla dříve výlučná. Blíže INNIS, H., A. *Empire and Communications*. Victoria: Press Porcépic, 1986, 184 s. a INNIS, H., A. *The Bias of Communication*. Toronto: University of Texas Press, 1951, 226 s.

² Sovnej např. VOLEK, J. Nezamýšlené důsledky „komunikační ideologie“ v kontextu informační společnosti. In *Média a realita: sborník prací Katedry mediálních studií a žurnalistiky*. Brno: MU, 2002, s. 12.

³ Ačkoliv globalizace komunikace koření již zhruba v polovině 19. století s budováním podmořských kabelových systémů, zakládáním mezinárodních zpravodajských agentur a také s působením mezinárodních organizačních přidělovacích kmitočtová spektra elektromagnetických vln³, teprve o více než sto let později lze vskutku hovořit o globalizovaných komunikačních kanálech a o planetárním měřítku, v němž se – třebaže výrazně asymetricky – šíří a sdílí informace. Srovnej např. THOMPSON, J., B. *Média a modernita: sociální teorie médií*. Praha: Karolinum, 2004, s. 125 a násl.

⁴ Vertikální koncentrace vlastně dává concernům – vytvářením zhodnocovacích řetězců propojených od produkce po distribuci – možnost vyhnout se trhu, horizontální koncentrace zase zvýhodňuje možností několikanásobného zhodno-

ekonomický (např. *D. Prokop* analyzuje strategické cíle největších hráčů a tvrdí, že navzdory jisté konkurenci – která je konkurencí nemnohých globálních vítězů – „je nový mediálně-oligopolní kapitalismus v relativně stabilizovaném stavu. Pro mediální koncerny není podstatné konkurenty zničit, nýbrž společně s nimi odhalovat výnosné trhy, částečně si konkurovat, částečně vstupovat do koalic.“⁵). Především ale fungují na principu zřetězení a svými standardizovanými produkty subtilně a podbízivě, ale o to jistěji, působí na kognitivní struktury v globálním měřítku. Právě rozrušování starších mocenských struktur a podstatný vliv na smýšlení planetární populace činí z mediální moci, hned po první moci ekonomické, druhou nejsilnější páku současné doby.⁶

Z hlediska recentního státu to pak implikuje řadu důsledků, které, obdobně jako v případě globalizovaného trhu a rozpoutané moci ekonomického sektoru, citelně oslabují svrchovanou mocenskou pozici státu. Tyto důsledky nahodávají jeho dosavadní roli dominantního producenta sociální reality, jenž coby teritoriální suverén průběžně harmonizoval kognitivní a normativní sociální struktury⁷ a produkoval tak smysluplný společenský řád. S globalizací komunikace, expanzí mediální sféry, technologickým pokrokem a komodifikací informace stát totiž ztrácí někdejší informační nadvládu, jejímž prostřednictvím stát dosud kontroloval, dirigoval a sjednocoval zřetelně vymezený informační prostor.

V dané souvislosti je vhodné připomenout, že se autorita státních formací vždy opírala o přísně hájenou informační kontrolu. Ta pochopitelně byla – především v závislosti na historickém období, demokratické otevřenosti, právním fundamentu státu a kulturní tradici společnosti – různě široká a také různě úzkostlivě střežená. Široké spektrum produktivních činností státu⁸ pak

cení jediného mediálního produktu. Blíže ke koncentraci stejně jako k „seznamu“ největších hráčů mediálního průmyslu (mezi něž patří např. AOL, Time Warner, Murdoch, Bertelsmann aj.) např. PROKOP, D. *Boj o média : dějiny nového kritického myšlení o médiích*. Praha: Karolinum, 2005, s. 344 a násl.

⁵ Tamtéž, s. 348.

⁶ Srovnej RAMONET, I. *Tyranie médií*. Praha: Mladá fronta, 2003, s. 57.

⁷ Ke kognitivním a normativním strukturám podrobně BERGER, P., L., LUCKMANN, T. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999, 214 s.

⁸ Vědomě zde uvádíme jen omezený výsek informačního monopolu státu. Bourdieu upozorňuje, že fakticky je informační produkce státu mnohem rozsáhlejší, propracovanější, a subtilně tak ovlivňuje „mentální struktury“ etatizované společnosti: stát totiž zaujímá postavení, v němž „všechno vidí“. Shromažďuje, sjednocuje a distribuuje nejen informace povahy kartografické, informace týkající se populace a informace hospodářské: stát především sjednocuje pravidla (právní, lingvistická, metrická), homogenizuje formy komunikace (zejména

mohlo sahat od kontroly pošt a telegrafu přes cenzuru nepohodlných a „rozvratných“ informací v periodických médiích až k silným médiím veřejné služby. O nadřazenosti státu ale v oblasti informací a komunikace však nebylo pochyb. Konečně i tam, kde se ustavila a na komerční bázi fungovala soukromá média, jež si cílevědomě budovala pověst čtvrté moci ve státech nebo „hlídacích psů demokracie“ a usilovně odhalovala společenské nepořádky, nespravedlnosti, či politické zneužívání moci⁹, dokázal stát regulovat meze vydavatelské a publikační svobody. Stát byl zřejmým referenčním rámcem jejich působení; stanovil vymezený okruh činnosti, který nebylo možno soustavněji obcházet nebo vynechávat. Neméně důležitá je ovšem skutečnost, že takto definovaná činnost médií (a pospícháme dodat, že si ji nijak neidealizujeme) kriticky směřovala především k opětovnému obnovení nějak narušené důvěry v politiku a demokratické principy správy, jinak řečeno: ve stát a jeho instituce. Moderní stát tak byl nejenom funkčním rámcem, ale jako vlastní ztělesnění věcí veřejných rovněž privilegovaným či „přirozeným“ horizontem i kritické mediální moci.

Síťovitý a integrovaný komunikační komplex počátku 21. století, který strategicky usiluje o „volný tok informací“, přičemž disponuje technologicky sofistikovanými komunikačními kanály, ovšem bývalý informační monopol státu výrazně podemílá. Určité území, toto dříve státem suverénně kontrolované teritorium, hraje v popsané situaci stále nepatrnější roli. Globalizovaná komunikace nemá či ani nemůže mít žádné prostoro-
rově – ani virtuálně – určitelné centrum a informace všeho druhu tak proudí interaktivními multimédii bez toho, že by byly nějak místně ukotveny.¹⁰ V prostorově neukotvené komunikaci stát ztrácí svou vyvýšenou resp. výsostnou pozici, ze které kdysi uměl informace přehlédnout, kontrolovat a rozdělovat. Pro dnešní stát je tak stále nemožnější efektivně dozorovat kupříkladu svobodu projevu nebo lokálně omezit nebo dokonce umlčet, např. téma nějaké sociální nespravedlnosti. Rozličné obsahy sdělované a sdílené ve vsudypřítomné komunikační síti, jejímž symptomatickým znakem je počítač a internet, zkrátka přesahují regulační horizont

úřední) a formuje společenské rituály. Blíže BOURDIEU, P. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, 1998, s. 79.

⁹ Samozřejmě zdaleka ne všechna média (a jistě ne ve všech produkovaných obsazích) kráčela ve stopách „pulitzerovské“ investigativní tradice, podle níž je novinář tím, kdo se zabývá sociálním „muckrakingem“, tedy odhalováním a obnažováním společenských nepravostí, korupce apod.

¹⁰ P. Virilio mluví o kybernetickém prostoru, jehož jednotlivé složky vlastně postrádají prostorovou dimenzi a určuje je singulární temporalita okamžitého rozptylu. „Lidi už nemohou oddělovat fyzické překážky nebo časové vzdálenosti. Vzájemné přizpůsobování počítačových terminálů a videomonitorů stírá a zneplatňuje rozdíly mezi zde a tam.“ VIRILIO, P. *The Lost Dimension*. New York: Semiotexte, 1991, s. 13.

státu: v sociální reflexi tak nutně klesá i důvěra ve stát jako první věc veřejnou.

Nastolený trend přitom patrně podporují globální komunikační konglomeráty, vyzbrojené enormní faktickou, ekonomickou a symbolickou mocí, které nechtějí být státem nijak regulovány a snaží se vytvořit pokud možno „přímou“ komunikační vazbu k silně individualizovanému a místně roztroušenému publiku. Jak říká *I. Ramonet*: „Cílem každého z titánů komunikací je stát se jediným partnerem občana. Chtěli by mu dokázat opatřit jak zprávy, tak data, zábavu, kulturu, odborné služby, tak i finanční a ekonomické informace a propojit ho tak se všemi komunikačními prostředky, které jsou k dispozici – telefon, modem, fax, videotelefon, televize, internet.“¹¹ Informační výlučnost státu se tak stala minulostí. Z hlediska komunikace za dnešní oslabení státu s jeho legálním panstvím odpovídají dva vzájemně provázané procesy: rozrušení jeho těžkopádné moci a krize jeho mocenské autority. Vertikální, právně členěná a stupňovitě stavěná moc státu – tato moc „jménem zákona“ – se postupně v komunikační síti rozpouští a nahrazuje ji pohyblivější moc horizontální a síťovitě uspořádaná. Lze říci, že prostorově definovanou moc státní akce vytlačuje moc spočívající v exteritoriální komunikaci.¹²

Díky rychlosti a všudypřítomnosti expanzivního komunikačního komplexu se ovšem ztrácí i někdejší sociální distance vůči zobecnělému suverénovi, jímž moderní stát byl. Za obecný znak suveréna lze považovat jeho, v jistém smyslu nedosažitelnost, která zpravidla náleží k nadřazené pozici. V jistém smyslu není v rozporu s obecnou vržeností do „světa státu“. Naopak, byrokraticky strukturovaný odstup a nezbytná příměs tajemnosti byly v minulosti neodmyslitelnými atributy suverénní státní moci a autority, kterou si tato moc efektivně pěstovala. Tento odstup dnes mizí v objetí planetární komunikační pavučiny, která dovede stát obejít či dokonce jen prostě vynechat – stát už není tím, kdo vidí, ale naopak tím, kdo je viděn. Stát je potom publikem, které ztrácí důvěru v jeho moc, pod mikroskopem podezíravě pozorována a souzena ve své slabosti.¹³

¹¹ RAMONET, I. *Tyranie médií*. Praha: Mladá fronta, 2003, s. 181.

¹² Srovnej tamtéž, s. 55 an.

¹³ Vztahy a proměny autorit v době „elektronických médií“ sleduje např. Meyrowitz ve své studii už z 80. let 20. století. Ačkoliv se zabývá spíše proměnou různých sociálních rolí v kontextu proměny komunikační scény, inspirativní jsou jeho úvahy o obráceném směru komunikace i z hlediska státu a normativní regulace. Blíže MEYROWITZ, J. *Všude a nikde: vliv elektronických médií na sociální chování*. Praha: Karolinum, 2006, s. 135 a násl.

1.1 Veřejný prostor v komunikační záplavě

Určitá mocenská neuživost státu a úpadek jeho mocenské legitimacy má přitom vícero příznaků: k nejvýraznějším patří celoevropská krize médií veřejné služby a eroze veřejného prostoru vůbec. V moderním státě byla média veřejné služby jedním z klíčových prostředků národní reprezentace a jako taková institucionálně sloužila i k reprezentaci nadosobního étosu státu. Pomocí své dominantní kulturně-osvětové funkce formovala kognitivní struktury, jako média masová byla nástrojem a platformou sociálního spojování, sdílení a integrace, čímž přispívala tím i k životaschopnosti normativního řádu. Na globalizovaném mediálně-komunikačním trhu je už ale ledacos jinak.

Na rozdíl od doby silných médií veřejné služby, v jejichž přehledném herním prostoru stát exponoval, zprostředkoval a průběžně sjednocoval partikulární společenské zájmy, je totiž stát v dnešním virtualizovaném planetárním ne-prostoru jen jedním z mnoha hráčů a sám musí své zájmy prosazovat a prodávat. Ve věku komunikační opulence ovšem stejně urputný boj za zviditelnění soustavně provozují i všemožné další subjekty, jak veřejné tak soukromé. Potřeba šířit informace, tedy produkovat, kontrolovat a směřovat všechny „veřejně“ známé a přístupné informace k prosazení a sociální legitimizaci vlastních zájmů, se mezitím stala souběžnicí společenského života, doslova jeho ústředním rysem.¹⁴

Komerční obdobně jako politická reklama, každodenní prospotřebně orientovaný marketing stejně jako válečná propaganda, jsou jen příklady obecně známých a běžně praktikovaných komunikačních metod, jež jsou systematicky uplatňovány k zviditelnění rozmanitých zájmů, k jejich strategicky zveřejňované expozici, která je důležitou podmínkou jejich sociálního uznání a prosazení. Specializované segmenty diferencované pozdně moderní společnosti navíc konstruují svá fakta autoreferenčně, tedy podle expertně generovaných kritérií, jež jsou současně titulem i garancí jejich relativní nezávislosti na zbytku společnosti. Uspokojivá definice „veřejného zájmu“, z níž by stát a jeho normativní řád čerpal svou sociální legitimitu, se tak v prostředí komu-

¹⁴ Volek hovoří dokonce o komunikační ideologii, která vychází ze západního předpokladu pozitivní síly komunikace a s tím souvisejícím tlakem na komunikační otevřenost: „Věříme, že komunikace i její technologické nástroje posílí sociální integraci naší komunity, respektive že komunikace funguje jako efektivní nástroj řešení konfliktů, jako univerzální prostředek na řešení na řešení sociálních problémů... Obecný sociální imperativ zní: čím vyšší je intenzita komunikace, tím lépe. Technologie sloužící k jejímu zintenzivnění jsou tak chápány jako užitečný nástroj sociální integrace.“ VOLEK, J. *Nezamýšlené důsledky „komunikační ideologie“ v kontextu informační společnosti*. In *Média a realita: sborník prací Katedry mediálních studií a žurnalistiky*. Brno: MU, 2002, s. 16.

nikací hojnosti a v podmínkách komplexní, složitě diferencované společnosti jeví stále nedosažitelněji.

Novému komunikačnímu prostředí vévodí logika trhu a ekonomického smýšlení (s pragmatickou snahou o upoutání pozornosti mediálního obecnstva za účelem tzv. budování důvěry mezi poskytovatelem a klientem), přičemž finančně slabá, „neatraktivní“ a svým společenským zadáním zpochybňovaná média veřejné služby k saturaci veřejného dialogu a mobilizaci veřejného jednání na celospolečenské úrovni rozhodně nepostačují. „Základní paradigma“ se totiž mezitím radikálně změnilo: informace, o níž se dlouho obecně předpokládalo, že povede k svobodnější a demokratičtější společnosti, už totiž není vzácná: naopak „se přemnožila a stala zdrojem znečištění.“¹⁵ Pod vahou informačního přetížení pak skomírá i dřívější veřejný prostor, který měl být jakousi mediální „agorou“, tedy společným místem pro interakci sociálních skupin s odlišnými zájmy, či jinak řečeno samotnou podmínkou moderní veřejnosti.¹⁶

Veřejný prostor – jako sféra občanského dialogu prostřednictvím veřejného rezonování, při němž se má jednat o veřejných záležitostech: podmínkách a normách vzájemného soužití – se ale nevytrácí jen díky pulsující informační nadprodukci, která jej znepráhledňuje a brání kritické reflexi rozporů pozdně moderní společnosti. Výrazný podíl na erozi veřejné sféry nesou mediální magnáti, v jejichž pojetí má jakákoliv informace primárně rozměr komodity. Ač se – třeba ve smyslu odbourávání rozmanitých regulačních omezení nebo pod dogmatizovaným kritériem sledovanosti (veřejný zájem je tak v deregulované tržnici reálně suplován imperativem spotřebitelských preferencí)¹⁷ – veřejných zájmů rádi dovolávají, cíl náročného občanského dialogu je jim pochopitelně naprosto cizí.

Dominantní masmédiá, ovládaná globálními soukromníky, opouštějí v mediální krajině dneška společenské zadání stanovené pro někdejší „čtvrtou moc“: totiž moc se dotazovat, poukazovat na souvislosti a kri-

tizovat, rozbít pohodlná klišé vládnoucích skrytých i zjevných elit a tímto způsobem osvětlovat a soustavně obohacovat demokratickou diskusi. Masová média, tito „hlídací psi demokracie“ moderního státu, zde už nejsou k tomu, aby rozeznávala výstražná znamení a kriticky vzdorovala „duchu doby“: dnešní technologicky nivelizovaný žurnálistický je ve vleku širší strukturální proměny celé novinářské profese a logicky nutné zaměstnanecké loajality vůči globalizovaným vydavatelským domům.¹⁸ Veřejná komunikace se v daných podmínkách stává kamuflovaným nástrojem privátních zájmů, které by jinak rozhodně nesnesly měřítko veřejného.

Navíc se navzdory některým naivně optimistickým předpovědím¹⁹ stále jasněji ukazuje, že nějakým funkčním veřejným prostorem ve smyslu společensky stmelujícího „veřejného shromáždění“ nemusí být ani tolik oslavovaný internet. Ten se postupně stává spíše prostorem prohloubené individualizace. I zde totiž nad údajnou personalizací a žádoucí občanskou participací vysoce převažuje logika „supermarketu“, která spočívá ve výběru jedné z předem marketingově pečlivě připravených možností. Marketingově prefabrikovaná mnohost ve stejnosti ale není - sama o sobě - dostatečnou zárukou plodného demokratického pluralismu a internet tak v dnešní podobě často připomíná víc prostor svévolné anonymity a maškarní rej masek, než občanský prostor sdílení a veřejného rezonování.

Troufáme si proto tvrdit, že na rozdíl od dřívějších masových médií, jež veřejný prostor zprostředkovala, sjednocovala a do jisté míry také homogenizovala, se zejména internet a multimédia coby charakteristické informační a komunikační technologie současnosti – kromě toho, že vskutku rozhojňují komunikační možnosti jednotlivců – bohužel na oslabení či fragmentaci veřejné sféry významně podílejí. Oba protikladné procesy příznačné pro ambivalentní povahu nových médií popisuje z hlediska pohledu na destrukci veřejného prostoru Volek: „Nové informační technologie používáme nejen ke sdílení hodnot, prožitků a zájmů, ale současně i proto, aby nám pomohly vyhnout se setkání s širší kritickou veřejností, respektive s jedinci, jejichž zájmy, hodnoty a prožitky se liší od našich. Obecně tak slábně

¹⁵ RAMONET, I. *Tyranie médií*. Praha: Mladá fronta, 2003, s. 188.

Volek argumentuje v podobném smyslu, když považuje přímo za „klíčový rys informačních společností jejich paradoxní povahu, pro kterou je charakteristická vysoce racionální produkce ústící do iracionality informačního přetížení a dezinformace.“ Srovnej VOLEK, J. *Nezamýšlené důsledky „komunikační ideologie“ v kontextu informační společnosti*. In *Média a realita: sborník prací Katedry mediálních studií a žurnalistiky*. Brno: MU, 2002, s. 13.

¹⁶ Blíže HABERMAS, J. *Strukturální přeměna veřejnosti: zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*. Praha: Filosofia, 2000, 418 s.

¹⁷ Mediální magnát R. Murdoch nabízí v tomto smyslu dokonce svérázně neoliberální definici médií veřejné služby: „Každý, kdo v souladu se zákony nějaké země poskytuje službu, kterou veřejnost chce, za cenu, kterou je za ni ochotna zaplatit, je poskytovatelem veřejné služby.“ Blíže KEANE, J. *Media and Democracy*. Cambridge: Polity Press, 1991, s. 53.

¹⁸ Například Ramonet mluví o „poklonkujícím žurnálistickém“ ovládaném finančními a průmyslovými skupinami, který je ale třeba vnímat v kontextu proměny celé profese: ta zase souvisí – mimo jiné – s proměnou konceptu informace (času, pravdivosti, měřítka pokrytí apod.). Blíže RAMONET, I. *Tyranie médií*. Praha: Mladá fronta, 2003, 226 s.

¹⁹ Typicky Lévy, který si od internetu slibuje rozvoj decentralizovaných, demokratických sociálních struktur. Blíže LÉVY, P. *Kyberkultura: zpráva pro Radu Evropy v rámci projektu „Nové technologie: kulturní spolupráce a komunikace“*. Praha: Karolinum, 2000, 229 s.

potřeba interagovat napříč zájmovými či politickými skupinami.²⁰

2. Proměna informace a právní systém

Z hlediska práva má komunikační hojnost, spojená s fragmentarizací veřejného prostoru a zpochybním mocenské samozřejmosti státu, mimořádně závažné konsekvence. Kde jinde lze vůbec či lépe než ve sdílené „aréně“ kriticky reflektující veřejnosti budovat právní vědomí? A jak přestovat obecnou důvěru v právo, pakliže důvěra samotná je stále nedostatkovějším atributem běžných mezilidských vztahů?²¹ Je bohužel zřejmé, že pokud by dosáhla míra nedůvěry v právo kritické meze, i ten nejlepší právní systém zůstane odkázán na jen holé donucení, respektive hrozí, že se stane pouhým instrumentem strachu ze sankcí a bude společností trpěn pouze s narůstající vnitřní rezervou, v důsledku bezmoci individualizovaných aktérů či z nedostatku jiných alternativ.

Zavazující síla zákonů i legitimita práva jako strukturovaného normativního systému jsou nadto v komunikačním prostředí pozdně moderní společnosti vystaveny fenoménu, který je hluboce problematizuje a který vyplývá z proměny informace samotné. Vyspělé komunikační technologie s nebyvalou možností spojení a pokrytí, spolu s nynějším vítězstvím televizního formátu ve všech sférách lidské komunikace²² ve svém souhrnu

znamenají, že informace je nejen levnější a rychlejší než kdykoliv v minulosti, ale také a především vizualizovaná. Co předestřené systematické privilegování obrazu ve veřejné komunikaci znamená ve výše vytyčených souvislostech?

Invaze obrazu do veřejného prostoru přivírá pomalu ale o to jistěji oponu za epochou tištěného slova a znamená, řečeno slovy *Ramoneta*, že obraz stírá zvuk.²³ Ve veřejném prostoru a v celé společnosti se postupně ustavuje víra, že vidět nějakou událost automaticky znamená tuto událost chápat. S tím, jak se zkracuje čas informace – média vyvíjejí snahu vysílat „živě“, v reálném čase –, mění se pak samotný koncept události. V dnešním pojetí musí být událost především naléhavá a musí být nadána obrazovým bohatstvím: musí být „aktualitou“ (připomeňme, že *Gadamer* definuje aktualitu jako druh sdělení, jehož hodnota s časovou distancí od referenční události klesá, zatímco informace je ten druh sdělení, jehož význam s odstupem času roste²⁴), přičemž pravdivost aktuality je v zásadě odvozována z její schopnosti probouzet v publiku emoce. *Ramonet* k tomu podotýká: „Televizní noviny ve své fascinaci pro „spektákl události“ informaci dekonceptualizovaly a pomalu ji vnořily zpátky do bažiny patosu. Záludně vybudovaly jakousi novou informační rovnici, která by se dala formulovat takto: „Jestliže je pravdivá emoce, kterou cítíte při sledování televizních novin, je pravdivá také informace.“²⁵ Novodobá ideologie vizualizovaných „faktů“, která, jak je nutno poznamenat, pohlcuje celou mediální sféru a nikoliv jen zpravodajství, je ještě posilována postupující redukcí mediálního prostoru pro verbální komentář. Málo zábavné „mluvící hlavy“ jsou zatlačovány do pozadí, tvoří pouhý doplněk a doprovod vizualizovaných sdělení.

Hluboký rozpor mezi opakovaným přesycováním mediálním světem kategorizovaných obrazů a emocí a právem pak vynikne nejspíše s vědomím, že moderní legální panství bylo konstruováno jako panství racionální, v němž jsou komunikované významy vázány na verbální jazyk. Příkrý rozpor práva a dnešního vizualizovaného komunikačního milieu lze blíže objasnit například dichotomií *diskurzivních* a *prezentačních* symbolů, již zavedla *S. Langerová*.²⁶ Diskurzivní symboly, mezi které patří verbální jazyk, jsou ve vztahu ke svým referentům (jevům, které zastupují) abstraktní a arbitrární, zatímco prezentační symboly, kterými se profilují dnešní dominantní média, své referenty imitují; fungují

²⁰ VOLEK, J. Nezamyšlené důsledky „komunikační ideologie! v kontextu informační společnosti. In *Média a realita: sborník prací Katedry mediálních studií a žurnalistiky*. Brno: MU, 2002, s. 28.

²¹ Např. dle výzkumu agentury STEM z konce roku 2008 prováděného v podmínkách české společnosti si bezmála dvě třetiny občanů myslí, že většině lidí nelze důvěřovat. Blíže www.stem.cz Na význam důvěry a kooperace ve společnosti přitom zaměřuje pozornost stále více sociálních vědců, důsledky (ne)spolupráce dokonce exaktně modeluje tzv. zajatcovo dilema. Dva zajatci v oddělených celách mohou držet při sobě, nebo jeden druhého shodit. Pokud drží při sobě a mlčí, vyvážnou oba bez trestu, pokud se shodí vzájemně, budou oba potrestáni, ale promluví-li pouze jeden z nich, dostane ten druhý dvojnásobný trest. V egoistické společnosti oba promluví ve snaze minimalizovat riziko a dostanou jednoduchý trest, nedůvěru si ovšem vzájemně vyčtou: mohli zůstat bez trestu. Podle tohoto modelu je smyslem kultury podporovat důvěru a jinak málo pravděpodobnou solidaritu, která všem přináší značné výhody. Blíže SOKOL, J. *Člověk a náboženství*. Praha: Portál, 2004, s. 130.

²² *Ramonet* se domnívá, že konečného vítězství dosáhla televize až s válkou v Perském zálivu: je nyní hlavním médiem nejen volného času a zábavy, jako tomu bylo dříve, ale i dominantním informačním médiem. „Ještě před nedávnem byly večerní televizní noviny založeny na základě informací, které se přes den objevily v tisku. Stejně je třídily, měly stejnou architekturu, stejnou hierarchii. Dnes je tomu naopak: televize diktuje formu, to ona prosazuje svůj řád a nutí ostatní média,

zejména tisk, aby ji následovaly.“ RAMONET, I. *Tyranie médií*. Praha: Mladá fronta, 2003, s. 36.

²³ Tamtéž, s. 39.

²⁴ Blíže GADAMER, H., G. *Aktualita krásného: umění jako hra, symbol a slavnost*. Praha: Triáda, 2003, 86 s.

²⁵ RAMONET, I. *Tyranie médií*. Praha: Mladá fronta, 2003, s. 29.

²⁶ LANGER, S. *Philosophy in a New Key. A study in the Symbolism of Reason, Rite and Art*. Cambridge, 1957.

na principu podobnosti. Podstatný je v dané souvislosti také fakt, že lidský způsob zpracování informací v mnoha ohledech zvýhodňuje ikonické symboly prezentační nad arbitrárními symboly diskurzivními.²⁷ Svou „přirozeností“ a expresivitou bývají totiž ikonické symboly intenzivnějším zdrojem zkušenosti a jsou-li k dostupné, poutají pozornost daleko spíše, než chladně racionálně postupující či diskurzivní symboly. Jejich nevýhodou je ale to, že je nelze – nebo lze jen s různou mírou nepřesnosti – užít k záznamu a komunikaci abstraktní ideje. Pro logicky provázaný a hierarchicky uspořádaný systém obecných právních norem, opírající se zásadně o „pojmový chlad“ specifického diskurzivního jazyka, je to ovšem nevýhoda zcela fundamentální.

Právo je navíc nejen hierarchicky uspořádaným systémem logicky nerozporných norem. Integrální součástí práva jsou metanormativní prvky, v první řadě právní principy, u nichž je stupeň abstrakce o řád vyšší než u norem a které mají – na rozdíl od norem – často kontradiktorní povahu. Jako obecné regulativní ideje mají mimořádnou důležitost pro tvorbu, aplikaci i interpretaci práva, přičemž jejich vzájemné vyvažování v rámci systému právních norem závisí především na politickoprávní či teleologické argumentaci. Ve veřejném prostoru nepřetržitě zaplavovaném strhujícími obrazy, jež svému publiku podbízivě sugerují, že „vidět na vlastní oči“ je totéž co rozumět, ovšem pro relevantní společenskou diskusi a kontextuální argumentaci na téma obecného smyslu, hodnotového ukotvení a žádoucího směřování právního řádu není místo. Distorze veřejného prostoru, o níž hovoří *Bělohradský*, se totiž pod přívalem snadných, zábavných, aktuálních a naléhavých obrazů projevuje výraznou „nadprodukcí evidentních faktů a deficitem argumentace“.

Bělohradský s poukazem na klasickou rétorickou zásadu také připomíná, že „vyslovit celek (totum) je mnohem méně účinné než zobrazení jednotlivých momentů.“²⁸ Strategickou surovinou dnešních médií proto už nejsou texty a verbální jazyk, jenž by analyzoval, osvětloval, působil ke kritické reflexi legálního panství. Hlavní surovinou jsou povýtce účinnější, protože „evidentní“ obrazy. *Bělohradský* shrnuje důsledky mediálního imperativu „vizualizace faktů“ takto: „Média ma-

ximalizují systematicky účinnost svých sdělení tím, že zobrazují výmluvně jednotlivé momenty, *omnia*, zatímco celek (*totum*), schéma, odsouvají do pozadí jako „nudný a abstraktní“, protože vyžaduje jazykovou interpretaci, schematizaci, a tedy nudné „mluvící hlavy“ (*speaking heads*) na obrazovce. Vnímání jednotlivých momentů drasticky převládá nad jejich pojmovou a historickou schematizací. Celou společnost ovládá naléhavost vyvolaná intenzivním zobrazováním „jednotlivých momentů“, které ale nepatří do žádného celku...“²⁹ A právní řád je oproti tomu celek, relativně samostatný a autonomní systém, jehož společenská rezonance, efektivita i legitimita závisí na jazykové interpretaci a kontextuální schematizaci.

2.1 Některé důsledky komunikační hojnosti pro právní systém

Pokusme se nyní z obecnějších podmínek, ustavujících se ve věku komunikační hojnosti, vyvodit některé závažnější důsledky pro právní regulaci. Kognitivní předpoklady, které jsou v lidských komunikacích konstruovány jako sdílená vysvětlení o povaze sociální reality, se pod tlakem komunikačního komplexu pozdněmoderní společnosti výrazně mění. Proměna kognitivních propozic, provázená oslabením státu a erozí veřejného prostoru pak nutně působí i na normativní strukturu, které sociální aktéry poučují, jak jednat. Vysoce abstraktní pojmy jako například demokracie, právní stát nebo lidská práva, jež jsou historickým dědictvím specifické kulturní tradice – podobně jako metanormativní právní principy, jejichž působení je v rámci právního systému vyvažováno na základě teleologicky orientované diskuse (např. princip rovnosti a nediskriminace s principem ochrany menšin a zranitelných sociálních skupin) – skomírají ve veřejném prostoru deficitem poutavosti a kontextuální argumentace, a v důsledku toho jsou coby kognitivní platforma „nezáživné“ jazykové interpretace zbaveny svého veřejného rezonování.

Bez adekvátního rezonování ve sféře veřejnosti pak postrádá své srozumitelné sociální vysvětlení či odůvodnění celý právní řád, který, je-li „ponechán jen sám sobě“, tenduje jako normativní systém k formalizaci. Vizualizace veřejné komunikace zbavuje právo nezbytného podloží sociálně sdílených hodnotových přesvědčení – není-li právní systém sycen ve vztahu a ze vztahu ke konkrétním kognitivním propozicím, mění se téměř nevyhnutelně ve významově vyprázdněné, technicistní instrumentarium sociální kontroly, téměř v jakýsi jakoby libovolný nástroj „udržování pořádku“. Ať už jde potom o zcela určitou právní úpravu nebo o systém práva jako celek, společenská důvěryhodnost „otáček práva“ klesá, dochází k obecnému odcizení vůči právní

²⁷ Podle četných antropologických studií běžně interpretujeme přes 70% významu z nonverbální komunikace. Základní náhled podává též Sokol. Blíže SOKOL, J. *Malá filozofie člověka a slovník filozofických pojmů*. Praha: Vyšehrad, 1998, 389 s.

²⁸ Což *Bělohradský* také přílehlavě demonstruje: „Tak například ve slově „zničení“ (*eversio*) dobytého města je obsažen křik raněných, nářek matek a odvlékaných dětí, bezmocné bédování starců nad svým osudem, okovy na rukou dřívě svobodných občanů. Všechny tyto obrazy, říká Quintilianus, jsou obsaženy v pojmu *eversio*, nicméně vyslovit celek (*totum*) je mnohem méně účinné než zobrazení jednotlivých momentů.“ BĚLOHRADSKÝ, V. *Eseje o nedávné minulosti a blízké budoucnosti*. Praha: G plus G, 1999, s. 60.

²⁹ Tamtéž, s. 60.

regulaci.³⁰ Jinak řečeno, také v důsledku toho, že příběh práva s jeho specifickým historickým, filozofickým a politickým kontextem lze jen velice obtížně přetlumočit do atraktivních obrazů vhodných pro zrak fascinovaného a fragmentovaného publika, vyprchává z objektivního práva – které je součástí moderního příběhu racionálně legálního panství – jeho někdejší společenská legitimita, vytrácí se z něj živý smysl.³¹

Tuto základní tendenci pak v éře „nové viditelnosti“ petrifikují také některé vedlejší či odvozené procesy:

- a) viditelnost zákonodárského procesu se vši jeho rozporuplností a často viditelnou politickou podmíněností – právotvorba má, žel často, žalostně situační charakter, postrádá často širší hodnotové zakotvení a historickou schematizaci (je příznačné, že legislativní proces a jeho výrony mají jen zcela minimální společenské uznání a tím je potom způsobené že také „legimita legalitou“ nepostačuje)
- b) planetární měřítko komunikace, jež ostře zviditelňuje jak teritoriální omezenost, tak sociokulturní podmíněnost právní regulace (státy jsou spojeny s teritoriem, na rozdíl od mobilních nadstátních a nadnárodních elit)
- c) specifická mediální selekce právních kauz, která obvykle podle výsostně ekonomických kritérií, jakými jsou sledovanost nebo počet prodaných výtisků, zavádějícím způsobem bulvarizuje či zcela nepřiměřeně zjednodušuje složité právní případy (media mají autonomní existenci)
- d) konečně rozšířený (a každodenně mediálně opakovaný) pocit, že právo není adekvátním nástrojem pro život v právní jistotě resp. redukci nejistot v dnešním světě.

Všechny tyto procesy je třeba číst v obecnějších souvislostech a v kontextu rozporů, jež provázejí fun-

gování pozdněmoderních společností. Užijeme-li spolu s V. Bělohradským pojem „nové viditelnosti“, je třeba reflektovat také to, že – jakkoli lze dlouho diskutovat o manipulativních mediálních prezentacích, utajování závažných skutečností apod. – běžný politický provoz je dnes „viditelnější“, svým pokřiveným způsobem publiku bližší a obecně dostupnější, než byl kdy v minulosti. Tím, kdo „nové viditelnosti“ systematicky uniká, jsou ale rozhodující, tvůrčí síly globálního věku. Tyto formující síly exteritoriálního charakteru – globalizovaný kapitál, planetární trh, technologie komunikační sítě a především také jejich provozovatelé – zůstávají za clonou mediálního oparu, nebo jsou v něm přítomny jen skrytě: jsou o to mocnější. Jako anonymní, „neviditelné hráče“ je lze jen značně obtížně identifikovat, podrobovat společenské disciplíně a veřejné kritice.

Tito hráči, jejichž globalizované panství je už nové, nikoli legálně-racionální povahy, se normativní regulaci samy vzpírají buď zásadně – v souladu s doktrínou neoliberální ruky trhu – nebo po ní volají účelově, zejména tehdy, když lze privátní zájmy umně maskovat poukazem na zájmy veřejné. V sociální realitě jsou tak v konečném důsledku jejich globálního působení jednak zpochybňovány či vyprazdňovány některé konstitutivní principy moderního práva, jednak se proměňují dominantní interpretační schémata recentních společností, na jejichž utváření ztratil rozhodující vliv stát. Důsledkem je zřejmě se snižující legitimita práva, vázaného na moderní státní formaci.

Summary

The article deals with questions of communication as an attribute of a new era, the era in which the positive effect of information is almost taken for granted – the era in which the communication is, at times almost uncritically, trusted to be a reliable tool in social conflict and social deficit problems solving. Authors endeavor to challenge this assumption by developing a rarely occurring, complex, and seldom developed view of certain structural antagonisms, which state and noctemporary legal system face within the context of communication environment transformation. First two sections of the text attempt to outline the implications of the era of communication abundance for contemporary state and public sector, the following sections focus on the influence of information transformation to the legal system which is, by sociology of law, perceived as the very core of rationally-legal domain of modernity.

³⁰ Společnost se většinou právu sice stále podřizuje, ale spíše jako necitlivé síle, které ani nerozumí, a ani ji vlastně ne... ovládá. Obecněji problém odcizení analyzuje např. Etzioni. Blíže ETZIONI, A. *The active society: a theory of societal and political processes*. London: Collier-Macmillan limited, 1968, s. 618.

³¹ Konzistentně argumentuje ve sporu s decizionistickou právní teorií Habermas. „Psané buržoazní ústavy obsahují katalog základních práv, který je více imunní vůči změnám a který má legitimizační sílu potud a jen potud, je-li chápán v souvislosti s ideologií systému panství. Ani orgány, které jsou odpovědné za vytváření a aplikaci práva, nejsou legitimovány legalitou svých procedur, nýbrž jsou rovněž legitimizovány obecnou interpretací, která je oporou celého systému panství.“ HABERMAS, J. *Problémy legitimacy v pozdním kapitalismu*. Praha: Filosofia, 2000, s. 128.